

JÓKAI ANNA

Minta vagy mérték

NÉMETH LÁSZLÓ VILÁGIRODALMAT OLVAS

„Amit modernnek, művészinak, korszerűnek tartott máshol, azt a maga művészete számára nem követendő mintának, hanem követendő mértéknek tekintette” – írja Németh Lászlóról Görömbei András, s idézi lényeglátó utószavában Ekler Andrea. A *mítosz emelőin, írások a világirodalomról* c. mű első kötetéről szólunk, pontosabban a könyv ürügyén a Németh László-i gondolat- és érzemvilág megszabta közelítésekről életünk és halálunk ügyében. Az emberi létküzdelem irodalmi lenyomata minden maradandó alkotás, ahol a küzdő felek nem egymással, hanem a bozotos tereppel küzdenek. Nem az a valódi cél, hogy a résztvevők egymást lihegve-versenyezve legyőzzék, de nem is az, hogy ájultan, szolgaként másolják egy-egy kiemelkedő pályatárs a *maga idejében* grandiózus teljesítményét. Údító az általános siker-tülekedésben, a mások farvizén való haladási igyekezetben Németh László szándéka: a mércét bár a szellemóriásoktól venni, de saját szuverén írói alkatunkban, saját különleges feladatunkban valósítani meg, a tehetségünk természet szerinti legfelső határig. Ezért nincs az esszéformátumú olvasónaplóban tévedhetetlen, eszményített példakép, s nincs benne a kis közösség gazdag, de mégis sziget-nyelven író talentumának az irigysége sem. Mélységes tisztelet és szilárd önbizalom együtt: erről vall ez a kötet. Mit lehet kihallani az akár évezredek „helyzetjelentésből” földi állapotunkat illetően, s mit lehet – sőt, kell! – hozzátenni... Mi az, ami valaha elsődleges volt és *akkorigaz*, s mi az, ami jelenünkre már nem érvényes vagy árnyaltabb lett? Mindenek felett pedig kifejtteni a rászáradt régi-korhű jelmez alól az ép, romolhatatlan lényegét.

Németh László orvosi precizitással dolgozik. Véleményei határozottak, soha nem sérti, akikről szól, világlátásunkat nem vonja kétségbe – de nem hunyászkodik meg a kanonizált irodalomtörténeti ítések előtt. Előzékenyen utat nyit a kettős megismerésnek: nemcsak vizsgálata tárgyát, hanem önmagát, az elmélkedőt is bevilágítja. Úgy tudunk meg többet például a görögökről, hogy egyúttal Németh László lelki szerkezetében is otthonosabbá válunk:

„Vannak emberek, akik életükből csinálnak remekművet; nép, amely az életéből csinált, egy volt: a görög.”

A görög drámában az istenek a kiválóak ellen esküsznek össze. „Egy nagy lélek küzd a rázúduló szenvedéssel, s szenvedése méreteivel s viselkedése szépségével bukásában is csodálatot vált ki.” Majd – 1932-ben járunk – mindezt Németh László önmagára vonatkoztatja: „Kitaszítva, elárulva, megverve, elhagyottan. A regényemet befejeztem; újra kezdeni? Minek? Meg kell várni, amíg a szenvedés dagálya elvonul. Örökös magányra rendezkedtem be... Az istenek cselszövénye! Hát nem ez az igazi tragikum? Azt írtam Élektráról, félig szörny, félig hősnő? Milyen emberinek találok most...”

Szent, intim találkozások tanúi vagyunk. Egy kivételes személyiség ajándékozta meg értelmzésével a másik kivételes személyiséget – s egyben töltekezik is annak szellemi erejéből. Nincs tekintettel az elő-csomagolásra, a felcímkézett, dekoratív, olykor divatfüggő ajánlásra; Németh László *felfedezni* akart, nem pusztán rábólintani a korábban felfedezettre.

Friss szemmel, hályog nélküli szemmel olvassa az *Őszövetséget* is.

„Az Őszövetségben nemcsak a cselekedetek borzalmasak – bár azok is eléggé borzalmasak –, hanem az „erkölcs”... a történelmi ember elborzad, mintha a véres méhet pillantáná meg, amelyből léte kiemelkedett.” A kérdés égető; mindannyiunkban felbukkant már a világ jelenlegi lesüllyedt állapotát szemlélve, az emberi cselekedetek vérszomjasságát, indítékainak mohó önzését tapasztalva: „...nem az Őszövetségben megismert emberi élet-e az igazi, úgyhogy valahányszor az élet megújul, nem mindig ennek ennek feltörnie, mint a vad alany nedveinek a korcsá oltott fából?” De nem Németh László volna, ha ebben a kételyben és kétségbeesésben megragadna. Soha fontosabb következtetés és intelem, éppen most, nekünk, magyaroknak:

„A mi feladtunk ebben az átalakulásban nem lehet az, hogy erkölcsiségünk miatt önmagunkon kétségbeessünk, hanem hogy a világ nyers erőinek a szelídség s belátás zabláit szájába vessük.” Mert bár „az ember az Őszövetségben ismert rá magára s világára”, de „az Újszövetségben az orvosságra és megváltásra.” Semmi kenetteljesség, semmi pátosz. Csak a szikár tény – érvényes válasz a kínzó kételyre.

Mintha innen nőne ki a „sziget” megteremtésének vágya, amin Kerényi Károllyal közösen tépelődtek, s amit – mint lényegét – Kerényi Károly így határozott meg: „Két elem találkozása, a Szellemé és a Földé... Néma lesz a küzdelem, amellyel a két elem megpróbálja egymást, a Föld természete az, hogy ellenálljon – és átadja magát, de csak olyan szellemnek, amely a mély ösztönök erejével teljes... És ha a Föld mégsem adja át magát? A Szellem a vele való érintkezésből teljesebben fog visszatérni.”

„Tudós és író ugyanannak a falnak a két oldalát verik, már hallják is egymás csáhánykopogását” – ebben reménykedik Németh László, amikor az ókor-tudomány legavatottabb képviselőjéhez, Kerényi Károlyhoz fordul. Vajon mára vastagabb lett a fal, vagy lustább, enerváltabb lett a kopogás, esetleg a szerszámok törtek bele a beton-kevercs anyagba? Vagy csak a fülek, az egymásra figyelő fülek süketebbek?

Németh László a reneszánszban meglátja a zsarnokot, s azt a furcsa ellentmondást, hogy mégis: a művészet alattuk, mintegy a segítségükkel virágzott. „A zsarnok a művészen találta meg a maga nemességét” – írja, analógiát teremtve az alig letűnt rendszer egy-némely kultúrpolitikusának „művész-pártoló”, paternatelista attitűdje között.

Hiába azonban minden „lightosító” igyekezet, a tragikumtól lehetetlen megfosztani az irodalmat. Németh László Kleist kapcsán mondja: „A tragikumnak két örök fajtája van. Egyik a statikus, az ödipuszi, amellyel az istenek kelepcéjébe ejtett nagyság védi – a pusztulásban is – méltóságát. A másik a dinamikus: a nagyra törő ember a lehetetlenbe gázol, s a világ rendje az, ami elpusztítja.” Kleist élete az utóbbira példa, – Németh László néha mintha mindkét tragikumba alámerülne, de valami mindig kimentti. Talán az, amit Rousseauval kapcsolatban jegyez meg: „Az épkezláb elme örök kapcsolatban áll a dolgok aprólékosságaival, ismeri jelentőségüket, horgonyok a dolgok, nem engedik a spekuláció éterébe illanni.” A józan, megtartó, mindennapi világról van itt szó. A Shakespeare-t tanulmányozó, ízlelgető Móricz titkát is ebben leli: hogy Móricz úgy nézi végig a Shakespeare-

drámákat, mintha először találkozna velük; a primér élményt dolgozza fel. Németh László Móriczból kiindulva napjainkban talán még aktuálisabbnak tűnő látteleletet ad: „A mi korunk irodalma már nem ábrázoló, inkább csak vélemény-irodalom. Az emberek, miután komédiássá lettek, minden gondolat hipnózisának engednek vagy a legdurvább sugallatában merevednek meg. Erős agy, amelyen megtörik a véleményeknek ez a szökőárja: példa és biztonság ebben a világban... A vélemény a legapróbb aprópénz: föltűnést csak akkor kelt, ha csörög.”

A jelen szűkülő kultúr-piacán egyre idegesítőbben hallható a lényeg-keresés, mérleelés helyett az agresszív vélemény-hirdetés, egyre tolakodóbb – s valószínűleg kifizetődőbb – a permanens zajkeltés, dagad a csapatba-verődött „véleményformálók” presztízse, s csak kevesen tudják, hogy ki önmagát hiúmód „mértékadónak” tartja és sugalmaz, valójában maga is sugalmazott; nyerő pozícióban lévő véleményezőök szócsove csupán, s nem a „tüzes nyelv” beavatott birtokosa.

Pedig – ahogy Németh László a Rousseau-tanulmányban kitér erre – a tehetség, a nagy tehetség mindig forradalmi. „A korszakalkotó tehetség a vakmerőségével nyit kort. Azzal, hogy ki meri gyónni szervezete forradalmi más-voltát... Egyéniség-tünemény, mert hisz a bevett stílussal szemben önmagára apellál.”

S hogy mi a nagyság – Goethét szemlélve elmélkedik: „A művészet nem a méretek országa, hanem a minőségé... Az írói nagyság a salaktalanság... mi emberek azonban inkább hiszünk a mérhető nagyságnak, mint a mérhetetlennek, szívesebben nevezük nagynak, ami agyonnyom bennünket, mint ami átszalad az ujjaink között... Csodálkozhatunk-e, ha a közfelfogás a „nagy író” a „nagy politikusról” mintázza, s a ... sokféle érző és sokféle ható embert nevezí nagy írónak?” Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy „Ember, társadalom, tudás beolvadásra kínálkozóan ömlenek a művész öntödéjébe, s nem „minősége”-e egy léleknek az is, hogy mit tud beolvasztani...?”

Nincs a világnak nagyobb beolvasztója, mint Goethe – írja. S hozzáfűzi a vitatható, talányos, tömör definíciót: „Annyira nagy, hogy már problematikus.” Csodálja Goethe kísérteties önismeretét, félelmetesnek vélt tudatosságát. „Olyan író, aki nemcsak nőtt, hanem szabályozta is növekedését” – jegyzi meg. Németh László nem tudja Goethét *egészében*, beavatott-mivoltában szeretni. A 100 éves Goethe-évforduló kapcsán felidézi Gide, Valéry és Ortega köszöntését: az első vallomásos magasztalás, a második az utolsó teljes embert látatja Goethében, Ortega pedig „sors-szőkevénynek” nevezi, aki alapközegétől, a lírától szökött meg. Mindenesetre Németh László ezt az életművet hatalmas *vállalkozás-ként* észleli – s ebben rokonítja önmagával: az írás vállalkozás, mint ahogy az életünk is az, nem csupán robotosai vagyunk lelkünk szeszélyeinek, hanem irányítói is. S a szellemi vállalkozó nem hagyja cserben azokat, akikből él s akiket tevékenységével éltetnie kell...

De mégis megtörtént a szakadás – a „műveltek irodalmával.” „A műveltek irodalma fölötte állhat a mesének, de nem ölelheti többé a mese melegével magához olvasóit” – keserű, őszinte tényközlés ez. „Élvezet és áhítat közé odasettenkedett a képmutatás, a mese széthasadt, a kalandor elvált a művésztől. A műveltek irodalma sorsára hagyja a mese-faló embert; keresse meg táplálékát, ahol jónak látja, neki magasabb igényeknek kell megfelelnie. A műveltek irodalma olyan, mint a házasság, velejár a bordély. Az irodalomtörténet sikátorai tele vannak bordélyházzal...”

Kaland? Izgalom? Nem kéne-e *visszanemesíteni* az alantasságból, törvényen-kívülségből ezeket a fogalmakat? *Beemelni* újra az irodalomba, s nem kiteszítani onnan a sárba, a mocsokba, hogy aki mégis vágyódva utánanyúl, óhatatlanul maga is mocskos legyen? Eltanulni a titkot a régiektől, s alkalmazni fortélyosan, új elemekkel dúsítva a jócskán megváltozott, de változatlanul tanácstalan és éhes világ számára.

Persze, Németh László nem a pusztá „élethűséget” hiányolja. Sőt: a másoló színpadi mutatványtól undorodik. Az ízlésében eltévelyedett olvasót is megértéssel szemléli.

„Nos, igen, olvasnak az emberek, de nem irodalmat! Csak selejttest, csak ami szórazótató... Selejttest olvasnak, de nem mint selejttest olvassák... hisznek annak a jóságában, amit olvasnak. Nagyobb műveltség, sok kontroll-mű kell ahhoz, hogy az ember rossznak merje találni, amit mint jót vett a kezébe.”

Am a felsőbb tudat-szféra megközelítése sem akadálytalan már. Zajlik a „Felhőkakukkvar”-építés. Aristophanes megsejdi a *Madarak*-ban ami korunkra világosan megképződött. A madarak várost építenek ég és föld közé... „Miért? Hogy elfogják az áldozati füstöt és kiéheztessék az isteneket. Az istenek elpusztulnak áldozatok nélkül, s az emberek nem élhetnek istenek nélkül.” Az istenek kapitulálnak, s az emberek isteniv teszik a „beékeződött” madárnépet.

„...aki írók és közösség viszonyával foglalkozik – mondja Németh László – ebben az ősi vígjátékban kultúreletünk mai állapotát látja megörökítve... Az istenek és emberek közé épített várost a szemünk láttára hordják össze a bíbicek, bíbormadarak, bankák és szarkák... sőt, mintha az istenek követsége is ott állna már Felhőkakukkvar ura előtt, méltósággal még, de belül megszeppenve... Író és olvasó elidegenedett. Elidegenedni kétféleképpen lehet. Az ember vagy megutál valakit vagy olyan messze kerül tőle, hogy meghal ránézve. A mai olvasó nem utálta meg az író, hanem messze került. Az olvasók elszakadtak az írótól, *nem mert az ég messzebb került a földtől, hanem mert ég és föld közé a Madarak várost építettek.*”

Nincs ennél fájdalmasabb és tárgyilagosabb jelentés, és mozgósítóbb sincsen. Az *át-törés, az újra-át-törés* drámáját jelenkorunk írja; koppannak a merész koponyák a szikadta talajra visszaverve, a repülést-feledett mutáns-madarak egymásba-csúsztatták szárnyaikat, rugalmas pajzs ez – nehéz rést találni, amin keresztül mégiscsak felkéklik a magas, szabad ég. Nehéz, de nem lehetetlen. Az érvényes *mérték* adott.

Mondandóm kezdetén arról beszéltem, Németh László által úgy ismerjük meg a világ-irodalmat, hogy egyúttal az Ő írói-emberi személyiségébe is behatolhatunk. S lám, aki ír erről a könyvről, önmaga is önkéntelen vallomást tesz (csakúgy, mint az értő-gondos szerkesztő): mit tartott a szerteágazó anyagból a legfontosabbnak... S bízást remélem, így lesz majd ezzel az esszé olvasója is: *egyéni érintettség* válogatja ki szívének-eszének a legkedvesebb gondolatokat – s építőkövekként használja saját, még formálható sorsában.

Magam is így vagyok. Németh Lászlóval együtt vallom: „Az író megszokja, hogy a könyvet álarcnak tekintse; s ha az álarc szép, akár kelések is evesedhetnek mögötte. Veszedelemes öncsalás.”

Tipikus művész-kelepce. *Nem!*

„A mű több, mint az alakatlan élet, de az alakot nyert élet a legfontosabb mű.”

Igen.